

УДК 1(476)(092)Сімяон Полацкі+130.2(091)«16»

У. К. ІГНАТАЎ

ТВОРЧАСЦЬ СІМЯОНА ПОЛАЦКАГА Ў КАНТЭКСТЕ ФІЛАСОФСКОЙ КУЛЬТУРЫ ЭПОХІ БАРОКА

Інстытут філасофіі НАН Беларусі, Мінск, Беларусь, e-mail: ivk110857@gmail.com

Статья посвящена анализу раннего периода творчества белорусского мыслителя XVII в. Симеона Полоцкого. Раскрыто влияние идей Киево-Могиланской коллегии на формирование взглядов просветителя. Обосновано, что творчество Симеона Полоцкого в эпоху барокко стало символом процесса сближения восточно-христианского и западно-христианского миров, развития диалога восточнославянских культурных традиций и западноевропейского мироощущения, созидания всевропейской христианской общности.

Ключевые слова: барокко, Киево-Могиланская коллегия, Симеон Полоцкий, просветительство, общеевропейские культурные ценности.

V. K. IGNATOV

THE CREATIVE WORK OF SIMEON POLOTSKY IN THE CONTEXT OF PHILOSOPHICAL CULTURE OF THE BAROQUE

National Academy of Sciences of Belarus, Institute of Philosophy, Minsk, Belarus, e-mail: ivk110857@gmail.com

The article is devoted to the analysis of the early period of creative work of the Belarusian thinker of the 17th century Simeon Polotsky. It has been revealed the influence of the ideas of the Kiev-Mogylansky Collegium on the molding of opinions of the enlightener. It was proved that the activity of Simeon Polotsky in that epoch became a sign of the process of convergence of Eastern-Christian and Western-Christian worlds, the development of the dialogue of East Slavic cultural traditions and the West European perception of the world, the creation of the All-European Christian community.

Keywords: the Baroque, Kiev-Mogylansky Collegium, Simeon Polotsky, the Enlightenment, Europe-wide cultural values.

Уводзіны. Да пачатку XVII ст. Вялікае Княства Літоўскае, перажыўшы дзве знакавыя пазеі сваёй гісторыі – уступленне ў палітычны саюз з Польшчай і заключэнне царкоўнай уніі з Ватыканам, пакутліва шукала новае аблічча дзяржавы.

Барока ў гэтую эпоху пакінула межы сваёй духоўнай радзімы – лацінскага свету – і накіравалася ў новыя абшары. Унікальная геапалітычная і рэлігійна-культурная сітуацыя Вялікага Княства Літоўскага дазволіла заходняй гасці здабыць у праваслаўным асяроддзі не толькі ворагаў, але і шматлікіх сяброў. Спрадвеку гэта зямля ўяўляла сабой культурнае поле, дзе давалі плён духоўныя плады заходнехрысціянскай і ўсходнехрысціянскай цывілізацый.

Аднак змена статусу ідэйнай чужаземкі на становішча «свойскага» культурнага прадукту адбывалася ў вельмі складаных гістарычных умовах. Ужо ў першай палове «пераходнага стагоддзя» трагічны лёс двух апосталаў праваслаўя і каталіцызму – Афанасія Філіповіча і Ісафата Кунцэвіча – даў ясна зразумець грамадству, што Вялікае Княства Літоўскае ніколі не зможа стаць ні абсалютна ўсходняй, ні абсалютна заходняй дзяржавай Еўропы. У гэтай сітуацыі самым цяжкім быў пошук «сярэдняга» гістарычнага шляху. Ні ўніяцтва Іпацыя Пацея, ні ўніверсалізм Мялецця Смятрыцкага, ні кансерватызм брацтваў не маглі стаць асновай для стварэння ўсееўрапейскай культурнай цэласнасці. Знакам складанай «гармоніі» Захаду і Усходу Еўропы эпохі барока з'явілася ідэя рэлігійнага і культурнага сінтэзу. Яе творцы – Пётр Магіла, яго паплечнікі і іх духоўнае тварэнне – Кіева-Магілянская калегія.

© Ігнатаў У. К., 2016

Асноўная частка. Рэлігійна-філасофская думка кіеўскіх прафесараў ахоплівала шырокі спектр настройў думак, якія адлюстроўвалі ўнутрана супярэчлівы, пераломны характар перажываемай імі эпохі – ад хрысціянскага неаплатанізму і схаластыкі да вучэнняў Рэнэсансу, Рэфармацыі і ранняй Асветы. У культурны ўжытак кіеўскіх кніжнікаў апроч традыцыйна-хрысціянскага багаслоўскага арсенала – Бібліі, патрыстыкі, грэка-візантыйскай духоўнасці з асабліва шанаванымі ў праваслаўным свеце сачыненнямі Псеўда-Дыянісія Арэапагіта, прац найслыннейшага заходняга тэолага Тамаша Аквінскага – уваходзілі творы шматлікіх мысліцеляў і навукоўцаў эпохі Адраджэння і барока – Э. Ратэрдамскага, Р. Агрыколы, П. Пампанацы, Дж. Скалігера, Л. Валы, М. Каперніка, прадстаўнікоў неастаіцызму і неасхаластыкі – Ю. Ліпсія, Ф. Сурэса і інш.

Характэрнымі рысамі светапогляду кіеўскіх мысліцеляў былі высокая ацэнка чалавечага розуму, імкненне рацыянальна абгрунтаваць прадметы багаслоўя, узвышэнне чалавечай асобы.

У лекцыйных курсах кіеўскіх прафесараў склалася барочная канцэпцыя паэтычнага мастацтва як богаўгоднай працы, якая мае высокую сацыяльную і маральную каштоўнасць [1, с. 167–193]. Развіваючы рэнесанснае разуменне Слова як «веды» і «дабрадзеінасці», мысліцелі калегіі расцэньвалі сваю асветніцкую місію падобна апостальскай, «прароцкай». На іх думку, авалоданне вучонасцю, «кніжным розумам», гарантуе літаратару валоданне ісцінай.

Ідэя служэння справе хрысціянскай асветы асвятляла жыццёвы і творчы шлях шматлікіх пакаленняў выпускнікоў Кіева-Магілянскай калегіі. Уведзены ў сан ігумена Полацкага Богаяўленскага манастыра самім Пятром Магілай, былы прафесар Кіева-Магілянскай калегіі Ігнат Іяўлевіч стаў натхняльнікам культурна-асветніцкага руху ў Полацку.

Кніжнікі Богаяўленскага манастыра, якія віталі маскоўскага цара і яго свету ў 1656 г. у Полацку, былі аднымі з тых мысліцеляў, хто заклаў першыя камяні ў падмурак новай афіцыйнай ідэалогіі Расійскай дзяржавы.

Узвышаючы ідэю самадзержца – правадыра духоўнага місіянерства, апекуна інтэлектуальных намаганняў, захавальніка культурнай айкумены, полацкія асветнікі імкнуліся да злучэння двух пачаткаў – дзяржаўнай моцы Маскоўскага царства і парадэгмы розуму, ведаў, адукаванага інтэлекту, якія вызначалі своеасаблівае аблічча іх роднай беларускай культуры.

Кіева-Магілянская калегія сфарміравала асновы светапогляду Сімяона Полацкага. Найбуйнейшы праваслаўны адукацыйны цэнтр прывіў маладому беларусу стыль рэлігійна-філасофскага мыслення, глыбокую цікавасць да гуманістычнай «славеснасці», дух барочнай талерантнасці, ідэі свабоды волі і годнасці чалавечай асобы, філасофскія і палітычныя прынцыпы дактрыны адукаванага абсалютызму, тэорыю адзінства ўсходнеславянскай дзяржаўнасці і культуры, канцэпцыю сінтэзу духоўных дасягненняў Захаду і Усходу Еўропы. Гэта склала ідэйны падмурак творчага будынка, узведзенага пазней адным з найслыннейшых прадстаўнікоў усходнеславянскага барока.

Другой альма-матар Сімяона Полацкага стала Віленская езуіцкая акадэмія, дзе ён навучаўся прыблізна з 1650 па 1653 г. Па некаторых даных, для завяршэння навучання паэт наведаў замежныя дзяржавы [2, с. 206].

Знаходжанне ў навучальных установах розных канфесій дазволіла Сімяону Полацкаму пазнаёміцца з фундаментальнымі асновамі ўсходняй і заходняй культур Еўропы.

Пасля завяршэння сваёй адукацыі малады палачанін вярнуўся ў родны горад, дзе па прапанове свайго былога кіеўскага прафесара, ігумена Полацкага Богаяўленскага манастыра Ігната Іяўлевіча, 8 чэрвеня 1656 г. прыняў манаскі пострыг [3, с. 113] і стаў «дыдаскалам»¹ у брацкай школе манастыра. З прыходам Сімяона Полацкага ў манастыры склаўся гурток таленавітых пісьменнікаў і паэтаў, у які ўваходзілі іераманах Філафей Утчыцкі, выхаванцы Сава Капусцін, Васіль Яновіч і інш.

У 1656 г. адбылася знамянальная сустрэча Сімяона са сваім аднагодкам – 27-гадовым расійскім царом Аляксеем Міхайлавічам, які добразычліва ацаніў «прыветства»-панегірыкі, паднесеныя яму на беларускай зямлі штукарскаму вершапісцам.

¹ Настаўнікам.

У 1664 г. Сімяон Полацкі назаўжды пераехаў у Маскоўскую дзяржаву. Тут, у Расіі, яму воляю гісторыі наканавана было стаць галоўным пачынальнікам новага светапогляднага стылю, які сфарміраваў духоўнае аблічча «пераходнага стагоддзя» ў рускай культуры.

У XVII ст. у сувязі з культуам кнігі з’яўляецца «навуковец» інтэлектуальнага кшталту, бібліяфіл і эрудыт, які злучаў веру ў Боскае Наканаванне з цягай да прамудрасцей антычнай і хрысціянскай метафізікі, містычную глыбокую павагу да сакральнасці Святога Пісання з пакланеннем перад веліччу і ўсёахопнасцю чалавечага розуму.

Арсенал крыніц Сімяона незвычайна шырокі: тэксты Святога Пісання і творы антычных аўтараў – Платона, Арыстоцеля, Дэмасфена, Авідзія, Гамера, Вяргілія, Дыядора Сіцылійскага і інш.; патрыстыка і сачыненні візантыйскіх багасловаў і гісторыкаў – Георгія Амартола, Яўсевія Кесарыйскага, Рыгора Сінаіта і інш.; працы заходніх тэолагаў, гісторыкаў і тэарэтыкаў літаратуры Сярэднявечча, гуманізму і барока; міфы, байкі, аповесці, якія ўваходзілі ў зборнікі кшталту «Вялікае зярцала», «Рымскія дзеі», «Фацэцыі», «Апафегматы», «Пчала» і інш. [4, с. 82–86].

Рацыянальная інтэрпрэтацыя хрысціянскага вучэння пра Логас дазволіла Сімяону атоесніць Слова са «славеснасцю», «літаратурнасцю», барочнай гуманітарнай вучонасцю. Галоўны пастулат дактрыны беларускага мысліцеля абвяшчаў, што валоданне ведамі, адукаванасцю, вучонасцю ёсць вышэйшы сэнс чалавечага быцця, гарант выратавання носьбіта Слова Божлага і аснова прыпадабнення літаратурнай працы апостальскай і прароцкай. Кніга для чалавека, паводле Сімяона, – гэта другая памяць, якая «запамінае» і змяшчае ў сабе звесткі пра мінулае чалавецтва і дае магчымасць прадбачыць яго будучыню [5, л. 292 адв.].

Сачыненні Сімяона Полацкага змяшчаюць звесткі са старажытнагрэчаскай, рымскай, візантыйскай, сярэдневяковай еўрапейскай і сучаснай яму гісторыі; антычная вобразнасць і хрысціянская сімволіка ўтвараюць тут адзіны эмблематычны шэраг; экскурсы ў галіну натурфіласофіі суседнічаюць з рэлігійнымі і этычнымі павучаннямі, а зварот аўтара да папулярных ідэй педагагічнага характару перамяжоўваецца выкладам грамадска-палітычных канцэпцый.

У цэлым шэрагу вершаў, такіх як «4 światu wieku» («4 эпохі») [6, с. 113–115], «Siedmiu planet znaki u ich operacie następują» («Знакі сямі планет і іх уздзеянне па чарзе») [6, с. 122–123], «4 przedstawiające complexie» («4 пераважныя тэмпераменты») [6, с. 116, 117], «Miesiące 12 następują» («12 месяцаў па чарзе») [6, с. 127–130] і інш., малады паэт выкарыстоўваў ідэі арытмалогіі, якая брала пачатак у піфагарэізме.

На схаластыка-метафізічны вобразны лад «навуковай паэзіі» Сімяона паказвае яго верш «Siedm nauk wyzwolonych» («Сем вольных навук») [6, с. 120–122].

У вершы Сімяона дадзена кароткае апісанне ўсіх вольных мастацтваў, якія падзяляліся на «трывій» (граматыка, рыторыка, дыялектыка) і «квадрывій» (музыка, арыфметыка, геаметрыя і астраномія). Высокая адзнака паэтам дыялектыкі (ці логікі) невыпадковая: аж да XVII ст. сілагістыка лічылася ўзорам дасканалай лагічнай тэорыі. Яна складала аснову схаластычнай метадыкі, якая панавала ў еўрапейскіх сярэдневяковых універсітэтах.

Выкладу вучэння пра чатыры стыхіі прысвечаны верш Сімяона «4 żywioły u skutki onych» («4 стыхіі і іх наступствы») [6, с. 112–113].

Да вучэння пра чатыры элементы звяртаўся ў сваім філасофскім курсе «Сачыненне пра ўсю філасофію» кіева-магілянскі настаўнік Сімяона Полацкага Інакенцій Гізель [7, с. 44–48].

Вучэнне пра чатыры стыхіі стала прадметам гутаркі вядучых маскоўскіх багасловаў і навукоўцаў – Сімяона Полацкага, Паісія Лігарыда, Мікалая Спафарыя і Епіфанія Славінецкага, якая адбылася 12 лістапада 1671 г. [8, с. 294–301]. Гэтай канцэпцыі прысвечана пропаведзь «Слово в день святых и славных великомученицы Ирины» ў маскоўскім сачыненні Сімяона «Вечеря душевная» [9, л. 318–328].

У ранній спадчыне мысліцеля да вершаванай ілюстрацыі канцэпцыі старажытнасці пра ўзаемасувязі мікракосмасу і макракосмасу можна аднесці паэтычныя фрагменты, якімі Сімяон уводзіў чытача ў свет вучэння не менш далёкага мінулага, – ідэі пра звышнатуральны ўплыў нябесных свяцілаў на жыццё людзей. Гэта такія творы пісьменніка, як «Miesiące 12 następują» («Вынікаюць 12 месяцаў па чарзе») [6, с. 127–130], «4 przedstawiające complexie» («4 пераважныя

тэмпераменты») [6, с. 116, 117] і «Siedmiu planet znaki u ich operacie następują» («Знакі сямі планет і іх уздзеянне па чарзе») [6, с. 122–123].

Творы Сімяона, прысвечаныя астралагічнай тэматыцы, працягваюць, па выразе І. П. Яроміна, «вершаваны парад рэчаў». Паэтычная «калекцыя» Сімяона прасякнута духам барочнага экзатызму і імкненнем да ўніверсальных ведаў. Важным кампанентам дэкаратыўна-арнаментальнага характару стылю паэта выступае задзякальная і зоркавая эмблематыка. Аднак «чыстая» вобразнасць «астралагічнага» цыкла Сімяона, падобна свету рэчаў у вершы «4 części dnia» («4 часткі дня») [6, с. 110–111], уяўная.

Эмблематычнае мысленне пісьменніка нязменна захоўвае сувязь з дыдактыкай у самых розных жанрах яго паэтычнай творчасці – у панегірыках, лірыцы, задзякуме, генітліяконе (вершы на нараджэнне з прароцкім прадказаннем, заснаваным на астралагічных разліках), у гараскопіуме (вершаванае прадказанне будучага чалавека ці дзяржавы). Інакш кажучы, мысліцель бачыў у прыродзе знак Бога і ўсе яе з’явы ўспрымаў не непасрэдна, а як матэрыял для іншасказання ці маральнага павучання.

Асветніцкія памкненні Сімяона адбіліся ў шматлікіх яго творах. Гэта і вершаваная алегорыя на тэму аднайменнага фрагмента з «Метамарфоз» Авідзія «4 świata wieku» («4 эпохі») [6, с. 113–115]. Гэта і «8 dziwów świata» («8 цудаў свету») [6, с. 123–127], і перанасычаны міфалагічнымі вобразамі верш «Rzemiosła zrzędne, a uczciwe» («Рамёствы свавольныя, але годныя павягі») [6, с. 131–132]. Гэта і паэтычная замалёўка «Nowoznalezione rzeczy» («Новыя знаходкі») [6, с. 101–102, 107–108], якая адлюстравала цягу мастацтва барока да экстрэмальных сітуацый. У гэтым творы вобразнасць, якая запазычваецца з самых розных крыніц – язычніцкай міфалогіі, антычнай літаратуры, Бібліі, гісторыі Старажытнага свету і сярэдневяковай Еўропы, служыць адзінай рытарычнай мэце і як бы ўраўноўваецца. У гэтых тыповых узорах барочнай экзотыкі творчае мысленне Сімяона сугучнае тэарэтычным пастулатам кіева-магілянскіх падручнікаў паэтыкі, якія прадпісвалі адэптам барочнага мастацтва спалучаць у сваіх творах маралістыку з забаўляльнасцю [10, с. 190].

Карціна маральна-этычных уяўленняў Сімяона Полацкага, якая адкрываецца чытачу, перапоўнена ўнутранымі канфліктамі і супярэчнасцямі.

Беларускі паэт, звяртаючыся да падобных тэм мастацтва барока – «Vanitas» («Марнасць») і «Memento mori» («Памятай пра смерць»), выявіў імкненне да спакою, сузіральнасці, узгаднення канонаў заходнееўрапейскага барока і праваслаўнага вучэння ў выяўленні смерці.

У вершы «Widok żywota ludzkiego» («Відовішча чалавечага жыцця») [6, с. 132–134] Сімяон увёў у свой паэтычны арсенал не толькі папулярнае барочнае разуменне чалавечага лёсу як падарожжа ад калыскі да магілы, але і ўспадкаваную хрысціянствам ад Антычнасці думку пра перыядызацыю індывідуальнага развіцця чалавека [11, с. 420–421].

Дыдактычная паэзія Сімяона Полацкага, прадстаўленая такімі вершамі, як «Zle poswari» («Злыя разлады») [12, л. 116], «Леки на грахі» [6, с. 85–86], «Вока» [12, л. 113], «Мова» [12, л. 113], «Usty mię chwala, a serce ich daleko ode mnie!» («Вусны мяне хваляць, а сэрца іх далёка ад мяне!») [6, с. 189–190], «Na leniwca» («На гультая») [6, с. 97–98], «Na pijanice» («На п’яніцу») [6, с. 98–99], «Na grzesznika» («На грэшніка») [6, с. 100] і інш., спалучае эстэтычныя прынцыпы заходнееўрапейскага барока – метафарызм, змешванне язычніцкіх і хрысціянскіх матываў, прыхільнасць да вучонасці, экзотыкі і натуралістычнай апісальнасці – са стрыманым уплывам праваслаўнай традыцыі.

Шэраг вершаваных псіхалагічных мініяцюр Сімяона Полацкага змяшчае аналіз унутранага жыцця чалавека. Яны заклікаюць чытача да самараскрыцця свайго духоўна-псіхалагічнага свету, засваення ім пэўных правіл сацыяльнага быцця («нічога занадта»), разумнай матывацыі ўласных учынкаў. У духу гуманістычнай ідэі годнасці і маральнага ўдасканалення чалавека паэт найважнейшай умовай сапраўдных маральных паводзін абвяшчаў веды.

Услед за Э. Ратэрдамскім, А. Воланам і іншымі мысліцелямі эпохі Адраджэння Сімяон у вершах «Czystości stróżów 6» («6 вартавых чысціні») [6, с. 118–120] і «Prętkość na zle» («Западанне на зло») [6, с. 194–195] выказваўся за памяркоўнасць ва ўсім – у ежы, забавах, адзежы, праяве

пачуццяў, свецкіх гутарках, дзеяннях, ахінаючы свае псіхалагічныя назіранні ў абалонку барочнай маралістыкі.

У пытаннях навучання і выхавання Сімяон пільнаваўся традыцый еўрапейскай педагогікі. Гэта і думка Платона пра прыпадабненне сэрца юных воску, і вобраз маладога дрэўца, якое лёгка схіляецца, у «Вялікай дыдактыцы» Я.-А. Каменскага. Не пакінуў Сімяон без увагі і ідэю педагогічных твораў Э. Ратэрдамскага «Гаворка пра годнае выхаванне дзяцей для дабрадзейнасці і навук» і «Пра прыстойнасць дзіцячых нормаў». Паводле гэтай ідэі, прыродная адоранасць без належнага выхавання і адукацыі не можа ўзнесці чалавека да вышын інтэлектуальнай і маральнай дасканаласці [13, с. 172]. У вершы «Początkowi zabiegaj» («Парупіся напачатку») [6, с. 134–135] Сімяон следам за Гуарына, Фельтрэ, Вівесам прапаведваў гуманістычную ідэю пра тое, што ўзыходжанне на вяршыню дасканаласці пачынаецца ў раннім дзяцінстве.

Іншы бок асветніцтва Сімяона звернуты да гуманістычнага разумення «высакароднасці». Яно абвяшчала, што сапраўдная высакароднасць дадзена чалавеку не яго прыналежнасцю да пэўнай сям'і, саслоўя, карпарацыі, а залежыць ад інтэлекту, уласных дзеянняў і маральных дабрадзейнасцей асобы. У вершы «Nobilitas rara» («Высакароднасць рэдкая») [6, с. 91–92] паэт кажа пра тры ступені «высакароднасці». Першая злучана з боскім статусам чалавека, гордага «вобразам і падабенствам Божым» па праве паходжання ад праайца Адама, другая – з прыналежнасцю да арыстакратычнага роду. Але спосаб, які дазваляе дасягнуць вышэйшай, трэцяй ступені чалавечай «высакароднасці», «на годных асабістых учынках заснаваны».

У эпоху барока ў сценах праваслаўных духоўных школ і езуіцкіх калегій Вялікага Княства Літоўскага луналі не толькі ідэі гуманізму, але і дух рэлігійнай Рэфармацыі.

Прапаведзь ідэалаў хрысціянства біблейскіх часоў асабліва адчувальная ў вершы Сімяона «Czasu odmiana u różność» («Пераменлівасць і шматстайнасць часу») [6, с. 174–178], дзе персанажы антычнай міфалогіі, старажытнай гісторыі і біблейскія героі складаюць адзіную ўмоўна-алегарычную вобразнасць, якая вянчаецца знакам «Воз жыцця».

Гэта ж тэма знаходзіць сваё ўвасабленне ў вершы «Szczęście bogactwom oplakane» («Шчасце багатыроў мізэрнае») [6, с. 95–96]. Абліччу шляхетных і багатых прадстаўнікоў арыстакратыі, якія вядуць раскошнае і марнае жыццё, тут супрацьпастаўлены вобраз бюргера – носьбіта новых, раннебуржуазных дабрадзейнасцяў.

Праблема асэнсавання грамадска-палітычнага жыцця прысвечана фантастычная прыпавесць Сімяона Полацкага «Wzgarda godności u czci pragnienie» («Знявага годнасці і прага пашаны») [6, с. 159–169]. У вобразнай мастацкай форме паэт намаляваў аблічча і дзеянні кіраўніка, які растаптаў усе нормы не толькі хрысціянскай маралі, але і адрынуў чалавечую маральнасць наогул. Бязмежнае ўладалюбства дэспата прымушае яго ўжываць у стаўленні да іншых людзей любыя сродкі – гвалт, зман, забойствы. Кіраванне жорсткага ўладара ператварае жыццё падданых у цяжкі, мярцвячы, абсурдны кашмар.

Карціна распаду асобы тырана рэзка кантрастуе ў Сімяона Полацкага з намаляваным ім абліччам гуманіста. Амаратар «славеснасці» пагружаны ў разгадванне кніжных таямніц у цішыні кабінета і найвышэй за ўсе зямныя выгоды шануе паглыбленую рэлігійна-філасофскую медытацыю [6, с. 167]. Але ідэя сузірання не злучана ў паэта з рэлігійным пустэльніцтвам, накіраваным на пасіўнае ўспрыманне інтэлектуальных дарункаў вышэйшага свету. У духу рэнесанснай думкі Сімяон услаўляў творчую дзейнасць чалавека, узвышаў мудрасць накіраванай у імя вольнага і бескарыслівага пошуку праўды асобы [6, с. 167–168].

У вершы «Фронн истинны, еже есть о ближайшем судии беседование избраннейшими некими образы судебными, на меди прехитростне и преизрядне нарезаными изъяснен» Сімяон працягнуў палітычную лінію, вызначаную Максімам Грэкам, І. Перасветавым, А. Курбскім, А. Воланам, аўтарам «Размовы паляка з літвінам». Ён выступаў як прыхільнік цэнтралізаванай дзяржавы з адзінай суверэннай уладай цара. Але яго ўлада не абсалютная. Яна абмежаваная радай і законам [6, с. 22–25]. У апісанні тырана Сімяон Полацкі зыходзіў з традыцыі праваслаўнай гістарыяграфіі, дзе нялюдскі кіраўнік часцей за ўсё быў увасаблены ў вобразе Аляксандра

Македонскага. Тыранія, як меркаваў паэт, паходзіць з дактрыны неабмежаванасці царскай улады [6, с. 24].

Але палітыка-юрыдычныя ідэі мысліцеля не развязвалі вузы, якія злучалі яго з поглядамі Сярэдневякоўя на прыроду дзяржавы і ўлады. Станоўчае заканадаўства Сімяон не адлучаў ад усталяванага звыш. Захоўваў ён і традыцыйную матывіроўку адказнасці за дабрабыт падданных, неабходнасць законазгоднасці кіравання – страх Боскай адплаты. Аднак скрозь абалонку тэалагічнай думкі тут прарастала гуманістычная ідэя ідэальнага спадара, які імкнецца да дабрабату і павагі падданных, дбайнага змагара за законы і справядлівасць. У духу поглядаў Ф. Скарыны, А. Волана, А. Алізароўскага, якія прад'яўлялі высокія патрабаванні да асабістых якасцей суддзяў, Сімяон маляваў карціну праўдзівага кіравання манарха. Ідэальны спадар валодарыць з апорай на раду, якая складаецца з людзей, што вызнаюць высокія маральныя прыцыпы – гуманнасць, сумленнасць, бескарыслівасць [6, с. 24–25].

Выхаваўча-педагагічная, маральная і грамадска-палітычная думка Сімяона Полацкага прапаведвала пафас абнаўлення, абвясчала паварот да свецкага тыпу культуры, злучанаму са сьвярджэннем гуманістычных ідэй удасканалення чалавека і грамадства, з ідэяй служэння агульнай выгодзе, асветніцтвам. Гэта ставіць яго ў шэраг найбольш яркіх, таленавітых і арыгінальных прадаўжальнікаў кіева-магілянскага культурна-асветнага руху.

Рускае барока, абавязанае сваім нараджэннем беларускаму мысліцелю, адрознівалася ад свайго заходнееўрапейскага правобразу шэрагам спецыфічных рыс, якія вынікалі з асаблівасцей гістарычнага шляху Маскоўскай дзяржавы.

У аснову сваіх разваг Сімяон, працягваючы традыцыі візантыйска-рускай праваслаўнай канцэпцыі дзяржавы, паклаў прыцып Боскага паходжання царскай улады. Аляксей Міхайлавіч – галоўная тэакратычная асоба, прадстаўнік і выканаўца Промыслу вярхоўнага Уладыкі [12, л. 45 адв.].

У дэкламацыях «Wierszy na szczęśliwy powrot cara jego miłości z pod Rygi» («Вершы на шчаслівае вяртанне яго міласці цара з-пад Рыгі») [6, с. 33–38], «Витане боголюбивого епископа Калиста Полоцкого ы Витебского од детей школы брацкое Богоявленское мовеное пры въезде его милости до Полоцка А° 1657, июня 22» [6, с. 42–45] і інш. Сімяон выкарыстоўваў апазіцыю «святло – цемра». У традыцыях Псеўда-Дыянісія мысліцель трактаваў свет як універсальны пачатак, які аб'ядноўвае свет бачны і свет духоўны, дабро, ісціну, прыгажосць і маральную дасканаласць. На мяжы нябеснай і зямной іерархіі хрысціянскай аўтакратар – ключавая асоба ў іерархічнай сістэме, злучанай з дамінантнай сярэдневяковай ідэяй узыходжання і сыходжання [12, л. 46].

У творах «Дыялог кароткі» [6, с. 66–67], «Вершы да спадара царэвіча» [6, с. 42] і інш. мысліцель следваў за Ф. Скарынам, С. Будным, М. Гусоўскім, П. Магілам маляваў вобраз мудрага манарха, цывілізатара, рупліўца пра дабрабыт падданных. У форме прывітанняў, усхваленняў, услаўленняў Сімяон імкнуўся ўздзейнічаць на цара і прыдворных, павучаць іх, прапаведваць ім новыя нормы, погляды і ідэалы.

У эпоху барока ў шэраг традыцыйных сярэдневяковых сімвалаў – «свет – кніга»; «свет – маляўнічае палатно», «Творца свету як мастак» – увайшоў сімвал «пісьменнік як творца свету».

Руская культура XVI–XVII стст. не спарадзіла і не ўспрыняла ні адраджэнскіх утапічных трактатаў пра быццам бы існыя дзесьці на зямлі або згаслыя дасканалыя дзяржавы, ні ўтапічных праектаў сацыяльных і палітычных рэформ эпохі барока.

Родапачынальнікам расійскай утопіі барочнага тыпу стаў Сімяон Полацкі. Ён працягнуў і развіў ідэі рэнесансных тэарэтыкаў М. Літвіна, А. Волана, С. Буднага пра грамадска-палітычны ідэал і канцэпцыю ідэальнага праваслаўнага ўладара і дасканалы дзяржавы Пятра Магілы.

Старажытнаруская гістарыясофія канец гісторыі бачыла ў трыумфе Сусветнай праваслаўнай імперыі на чале з рускім царом [14, с. 62–63]. І ў Сімяона Полацкага формула «Масква – Трэці Рым» у розных вершаваных вобразах падарожнічае з аднаго тэксту панегірычных «вершаў» у другі [6, с. 38]. Аднак старажытнаруская гістарыясофія і філасофія гісторыі Сімяона Полацкага – гэта «згода ў нязгодзе».

У разуменні традыцыяналістаў лёс хрысціянскага грамадства цалкам наканаваны Божым Промыслам. Іх ідэал – пазачасавая, нерухомае, завершанае Сусветнае дзяржава.

Тэма гістарыясофіі Сімяона – выбух гісторыі, спароджаны імкненнем да абнаўлення. Яго ідэал – не мінулае, а будучае, не пасіўнае чаканне прадвесцяў звыш, а імкненне да актыўнага тварэння зямнога чалавечага быцця, не зварот да раннехрысціянскай «саборнасці» «ўбогіх духам», а рух да дасягнення складанай сацыяльнай гармоніі.

Паміж філасофска-гістарычнымі канцэпцыямі старажытнарускіх кніжнікаў і Сімяонам паўстаў «пафас дыстанцыі». Традыцыйная гістарыясофія зыходзіла з ідэі аб ідэальным прадіснаванні будучай Сусветнай праваслаўнай імперыі. Новая гістарыясофія Сімяона абвясціла ідэю навіны, зямнога ладу «Царства Божага», актыўнасці і дынамізму чалавечай асобы і грамадства. Традыцыйная гістарыясофія прапаведвала рэлігійны месіянізм і ўвесь час заклікала да ізаляцыі ад чужых нацыянальнаму духу еўрапейскіх павеваў. Новая гістарыясофія Сімяона несла ў расійскае грамадства гуманістычныя ідэалы агульнаеўрапейскай культуры, навукі, салідарнасці, парадаксальна прыбраныя ў сярэднявечны адзенні «трэцірымізму».

Заклучэнне. Будучая эпоха ярка высветліла веліч падзвіжніцкай асветніцкай дзейнасці Сімяона Полацкага. Пётр I быў бы бясконца самотны ў сваім імкненні «прасекчы акно» ў Еўропу, калі б вучні Сімяона Полацкага і яго ідэйныя пераемнікі, натхнёныя асобай і творчасцю мысліцеля, не стварылі інтэлектуальную глебу рэформ першага расійскага імператара.

Унікальны талент майстра барочнага парадоксу дазволіў мысліцелю не толькі ў творчасці, але і ў жыцці спалучаць шматаблічнасць узнёсла-духоўных і рэальна-зямных чалавечых светаў.

Таму нядзіўна тая незвычайная стракатасць поглядаў, меркаванняў і абліччаў, у якіх Сімяон Полацкі з'яўляецца свайму чытачу. Ён выступае то ў ролі выразніка светаадчування народнага хрысціянства, то ў іпастасі паглыбленага ў самотнае сузіранне містыка, то ў вобразе навуковага схаласта, занятага інтэлектуальным тэарэтызаваннем пра «таямніцы веры», то ў якасці прапаведніка бюргерскіх дабрадзейнасцяў ці бязмежна творчай, богападобнай і па-касмічнаму накіраванай у імя вольнага і бескарыслівага пошуку праўды асобы Рэнэсансу, якая ў сваёй несуцільнай празе самасцвярджэння пагражае распусціць хрысціянства ў сусветнай культуры, то, нарэшце, у масцы вернападданага ідэолага Расійскай дзяржавы, прадвесніка будучага царства асвечанага абсалютызму.

Аднак якой бы ні была вялікай ступень жыццёвага, тэарэтычнага і мастацкага антынамізму Сімяона Полацкага, ён назаўжды застаўся верным традыцыям сваёй духоўнай радзімы – Кіева-Магілянскай калегіі, строга падпарадкоўваючы ўсю бяскрайнасць свайго неабсяжнага энцыклапедызму галоўнай мэце хрысціянскага падзвіжніка.

Падмурак велічнага духоўнага будынка, узведзенага Сімяонам Полацкім, склала ідэя культуры «пісьмовага Логасу». Яна тлумачыла валоданне ведамі, усебаковае авалоданне «славеснасцю», дачыненне чалавека да культуры як знак пасвячэння ў трансэндэнтную таямніцу, як аснову прыпадабнення носьбіта Слова Божага апосталу ці прароку, як найбольш каштоўную маральную заслугу, якая гарантуе чалавеку напрыканцы свету «новае жыццё».

Так духоўнасць Кіева-Магілянскай калегіі працягвала сваё жыццё ў творчасці славянскіх мысліцеляў XVII ст., натхнёных грандыёзнай ідэяй стварэння ўніверсальнага Духоўнага Храма адзінай хрысціянскай Еўропы.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Панченко, А. М. Русская стихотворная культура XVII века / А. М. Панченко. – Л.: Наука, Ленинград. отд-ние, 1973. – 280 с.
2. Симеон Полоцкий. Избр. соч. / Симеон Полоцкий. – М.; Л.: Изд-во Академии Наук СССР, 1953. – 281 с.
3. Голубев, С. Т. Отзыв о сочинении В. О. Эйнгорна «Очерки из истории Малороссии в XVII веке» / С. Т. Голубев // Записки Академии наук по историко-филологическому отделению. – 1902. – Т. 6, № 2. – С. 88–136.
4. Майков, Л. Н. Очерки из истории русской литературы XVII и XVIII столетий / Л. Н. Майков. – СПб.: Изд. А. С. Суворина, 1889. – 434 с.
5. Государственный исторический музей. Отдел рукописей (ГИМ ОР). Синодальное собрание. – № 287.
6. Симеон Полоцкий. Вирши / Симеон Полоцкий. – Минск: Маст. літ., 1990. – 447 с.

7. Стратий, Я. М. Проблемы натурфилософии в философской мысли Украины XVII века / Я. М. Стратий. – Киев: Наук. думка, 1981. – 208 с.
8. Голубев, И. Ф. Встреча Симеона Полоцкого, Епифания Славинецкого и Паисия Лигарида с Николаем Спафарием и их беседа / И. Ф. Голубев // Труды отдела древнерусской литературы. – 1971. – Т. XXVI. – С. 294–301.
9. Симеон Полоцкий. Вечеря душевная / Симеон Полоцкий. – М., 1683.
10. Пушкарев, Л. Н. Общественно-политическая мысль России, вторая половина XVII века: очерки истории / Л. Н. Пушкарев. – М.: Наука, 1982. – 288 с.
11. Герье, В. И. Блаженный Августин / В. И. Герье. – М.: Т-во Печатня С. П. Яковлева, 1910. – xv, 682 с.
12. Российский государственный архив древних актов (РГАДА). Собрание Синодальной типографии. – Фонд 381. № 1800.
13. Елеонская, А. С. Русская публицистика второй половины XVII века / А. С. Елеонская. – М.: Наука, 1978. – 272 с.
14. Золотухина, Н. М. Развитие русской средневековой политико-правовой мысли / Н. М. Золотухина. – М.: Юрид. лит., 1985. – 200 с.

Паступиў у рэдакцыю 23.02.2016